

UDC 341.9

PRACTICE OF APPLICATION OF THE ISLAMIC FAMILY LAW IN EUROPEAN COUNTRIES AND EXPERIENCE OF UKRAINE

Akif Tahiev

PhD (Law)

Department of Private International Law and Comparative Law

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024, Ukraine

a.s.tagiyev@nlu.edu.ua

Ukraine is a secular state, which is provided for by the Constitution and a number of laws. Religious rites of marriage are not the basis for a woman and a man to have the rights and obligations of a spouse. Nevertheless, there is a need to determine how religious marriages are perceived in Ukraine. This article examines the application of Islamic law in the secular legal systems of Ukraine and other European countries with the aim of determining its problems and prospects in the domestic legal system. As a sample for comparison, we took some of the most problematic aspects of Islamic law and its application in European countries, in particular with the largest Muslim communities (the activities of the Sharia Councils in the United Kingdom, the problems of recognizing polygamous marriages in France, the marriage and divorce practices in Germany and Finland).

We studied a few exemplary cases from Ukrainian judicial practice, which allowed us to understand how Ukrainian courts consider the issue of recognition of religious Muslim marriages concluded in Ukraine and abroad. Thus, we discovered in many respects the general trends in the regulation of family legal relations among European Muslim minorities. Just like in UK and Germany, Ukrainian Muslims consider three types of registration of their marriage: state, religious and state registration of religious marriage. In Finland and the aforementioned countries, as well as in Ukraine, the third option is the most common. Having also analysed domestic judicial practice, we found that Ukrainian courts, even though they don't officially recognize religious marriages, still consider them as an additional argument for establishing the fact that a man and a woman live in the same household without marriage, which in turn generates certain legal consequences in accordance with Ukrainian family and civil legislation.

Keywords: Islam in Europe, Islam in Ukraine, Islamic family law, family legal relations, legal system, religious marriages

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ІСЛАМСЬКОГО СІМЕЙНОГО ПРАВА В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА ДОСВІД УКРАЇНИ

A. C. Tagiev

Вступ

Україна є світською державою, що передбачено Конституцією та низкою нормативно-правових актів. Відповідно до ч. 3 ст. 21 Сімейного кодексу України “релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов’язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану”. Та все ж є випадки, у яких ісламські релігійні шлюби можуть визнаватися в Україні.

© 2023 A. Tahiev; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Для кращого розуміння цього питання необхідно також звернути увагу на специфіку застосування норм ісламського права в інших світських європейських державах. Оскільки вони мають більш численні мусульманські громади і вже стикалися з великим міграційним потоком з мусульманських країн, то певною мірою вже й мають більший досвід у сфері роботи з ісламським правом. За зразок для порівняння ми взяли окремі аспекти ісламського права та його застосування в європейських країнах із найбільшими мусульманськими громадами (Великобританія, Франція, Німеччина) та Фінляндію, де відсоток мусульманського населення невеликий, як і в Україні.

Вищезазвані країни є світськими правовими системами, у законодавствах яких немає норм ісламського релігійного права. Ісламське право в них може діяти двома основними способами. У межах міжнародного приватного права воно може застосовуватися до громадян – вихідців із країн, чії правові системи передбачають застосування ісламського права. Зокрема, нами у статті розглянуто особливості визнання/невизнання полігамних шлюбів іноземців у Франції та укладення шлюбу в Німеччині для громадян мусульманських країн, що передбачають досить цікаву процедуру укладання шлюбу, яка більш детально розглянута у статті. Можливість застосування ісламського права (норм права іноземної держави загалом) в Україні передбачена Законом України “Про міжнародне приватне право” (зокрема ст. 8), але виникає питання про частоту такого використання українськими судами, яке ми дослідили в цій статті, аналізуючи вітчизняну судову практику. Другим способом використання ісламського права у світських правових системах Європи є його позадержавне існування в місцевих мусульманських громадах, коли релігійна норма функціонує і регулює суспільні відносини поза межами національного законодавства. Тобто з огляду на те, що мусульманські шлюби у світських правових системах досліджуваних нами держав не визнаються без відповідної реєстрації в державних органах, виникає питання про конкуренцію релігійної та світської правових свідомостей і того, як це врегульовано. Щоб відповісти на це питання, ми дослідили, у який спосіб мусульмани України та інших європейських країн укладають свої шлюби, зокрема на прикладі сомалійських громад Фінляндії.

У цій статті досліджено питання застосування ісламського сімейного права у світських правових системах України та деяких інших європейських державах з метою визначити його проблеми та перспективи у вітчизняній правовій системі.

Досліджень щодо застосування ісламського та загалом релігійного права в Україні на цей момент досить мало. Вітчизняні дослідники займались переважно вивченням та порівнянням окремих інститутів, галузей та/або правових систем України та мусульманських держав [напр.: Карпенко, Тарасенко 2021]. Малодослідженість застосування ісламського права власне в Україні здебільшого зумовлено рідкістю таких правових кейсів. Проте кількість мусульман поступово зростає у вигляді громадян України та іноземних громадян, і подальша євроінтеграція України та її економічний розвиток можуть привести до збільшення мусульманського населення через міграційні процеси. Зокрема, наявність ісламу в Польщі стала помітною у зв'язку зі щораз більшим числом іноземців, і мета приїзду іммігрантів-мусульман зводилася переважно до здобуття освіти та ведення бізнесу [Górska 2021, 90]. Зважаючи на те, що Україна вже має гарну репутацію як доступна альтернатива здобуття визнаної в багатьох країнах вищої освіти, що підтверджується наявністю громад мігрантів (зокрема й мусульман), особливо у великих містах, подальша євроінтеграція України (за умови економічного зростання та рівня життя) зробить її більш бажаним місцем прибуття для мігрантів. Це своєю чергою обумовить збільшення тих колізійних проблем і необхідність врегулювати ісламські сімейні відносини, з якими вже стикаються західноєвропейські держави.

Ісламське сімейне право в європейських державах

Німеччина. Мусульмани в Німеччині укладають шлюби трьома різними способами:

- цивільний шлюб, який укладається та реєструється у відповідних державних органах реєстрації без релігійного обряду (цей варіант обирає меншість мусульман);
- об'єднання двох різних типів шлюбу: цивільний шлюб, що захищає законні права обох сторін, та ісламський шлюб (*ніках*) – цей варіант обирає більшість мусульман;
- *ніках* без цивільного шлюбу.

У світлі щораз більшого числа біженців-мусульман, які прибувають у країну із зон конфліктів у Сирії, Іраку та Афганістані, відсоток шлюбів *ніках*, імовірно, збільшиться. Це пояснюється тим, що цим людям буде складно отримати документи, що посвідчують особу, необхідні для реєстрації цивільних шлюбів [Jaraba 2018, 90].

Параграф 1309 Цивільного кодексу Німеччини передбачає особливі вимоги до свідочств про шлюб для іноземців і вказує, що будь-яка особа, на яку поширюється іноземне право щодо вимог до укладення шлюбу, не має одружуватися доти, доки не пред'явить певні документи від внутрішніх органів своєї держави [Bürgerliches Gesetzbuch...]. Наприклад, громадянам іноземних держав необхідно надати свідочства про народження, походження та сімейний стан. Для громадян Судану поточні довідки про сімейний стан видаються: для мусульман – шаріатським судом, а для інших визнаних релігійних громад – відповідальною парафією. Але найбільший інтерес становить вимога німецьких служб для суданських жінок, які вперше одружуються, надати оригінал згоди на шлюб від свого батька, де має бути зазначене ім'я нареченого [Die Allgemeinen Hinweise... 2016]. Як бачимо, останнє є вимогою відповідно до класичного ісламського права, яке через закріплення в законодавстві Судану певною мірою застосовується навіть у світських державах Європи.

Також викликають зацікавлення факти прогресивної зміни законодавства мусульманських країн і водночас практичне дотримання більш консервативних норм класичного ісламського права в громадах, що проживають в інших державах. Це найкраще видно у сфері розлучень. У шлюборозлучному процесі жінки мають менше прав, ніж чоловіки. Переважною формою розлучення в ісламі є *талак*, коли чоловік просто заявляє: “Я зрікаюся тебе”. Коли він зробить це тричі, розлучення стане незворотним. Йому не потрібно вказувати причину, а на думку деяких богословів-юристів, навіть не знадобиться присутності його дружини чи її інформування. Проте більшість сучасних мусульманських держав обмежили надмірне використання цієї чоловічої прерогативи й тепер вимагають оформлення *талаку* в нотаріуса та вважають недійсними зречення, зроблені за певних обставин, наприклад коли чоловік перебуває у стані алкогольного сп'яніння або в нападі гніву чи насильства тощо. На відміну від чоловіків, жінки повинні мати вагомі причини для подання заяви на розлучення, як-от імпотенція чоловіка або наявність у нього небезпечного заразного захворювання, неодноразове та вкрай жорстоке поведіння, нездатність забезпечити сім'ю матеріально та ін. [Jansen 2005, 99].

Альтернативою розлучення для жінок є переконання чоловіка розлучитися з нею. Це називається розлученням *хул*¹ і вважається розлученням за взаємною згодою, за якого дружина має виплатити чоловікові “компенсацію” за його згоду на розлучення. На жаль, на практиці бувають випадки, коли чоловіки зловживають цією можливістю. При розлученні *талак* чоловік зобов'язаний виплатити жінці махр повністю й інколи навіть певну компенсацію. Тому замість того, щоб оголосити *талак*, чоловік може зробити життя своєї дружини настільки нестерпним, що вона піде від нього і ще заплатить за розлученням *хул*². Отже, жінка фактично

відмовляється від майна, яке мало б захистити її при розлученні та його фінансових наслідках, а в деяких випадках і від опіки над дітьми [Jansen 2005, 99].

З 2000 р. в Єгипті існує варіант судового розлучення *хул'*, який дає змогу дружині отримати розлучення без дозволу чоловіка і встановлення провини з його боку. Подібні закони були прийняті в Йорданії, Алжирі, Об'єднаних Арабських Еміратах, Палестині та Катарі. На відміну від цих країн з мусульманською більшістю, які тепер дозволяють розлучення *хул'* фактично як одностороннє розлучення, ініційоване дружиною, у Німеччині більшість мусульманських релігійних лідерів, як і раніше, підтримують більш консервативну інтерпретацію цієї процедури, яка позбавляє жінок права ініціювати судове розлучення. Внаслідок цього багато мусульманок у Німеччині сьогодні не можуть розірвати свій шлюб, якщо їхні чоловіки відмовляються прийняти розлучення [Jagaba 2018, 106–107]. Отже, виникає ситуація, коли мусульмани – громадяни мусульманських країн мають більше релігійних прав, ніж мусульмани, які проживають у світських країнах. Це викликано розвитком права мусульманських держав та водночас більшою консервативністю “класичного” права мусульманських меншин. У теорії ісламського права це пов'язано з проблемами модернізації ісламського права для мусульманських громад, що живуть у немусульманських країнах (більш детально про це: [Ауда 2020]).

Фінляндія. Більшість мусульман Фінляндії становлять вихідці з Сомалі, і вони переважно дотримуються дворівневої системи укладання шлюбу та розлучення. Здебільшого укладають шлюб в одній із ліцензованих мечетей, яка згодом бере на себе відповідальність за оформлення документів, необхідних для реєстрації шлюбу в місцевому державному органі реєстрації. Шлюб інших пар увінчує окремий релігійний діяч, який може бути пов'язаний або не мати стосунку до ліцензованих мечетей. Потім самі пари беруть на себе завдання щодо дотримання процедур реєстрації шлюбу в місцевому державному органі реєстрації. У разі розлучення пари також дотримуються дворівневого процесу. Вони укладають цивільне розлучення так само, як і ісламське. Немає жодного особливого порядку дій, яких пари дотримуються під час укладання обох розлучень. У деяких випадках, наприклад, дружина спочатку досягає ісламського розлучення зі своїм чоловіком і той погоджується на це. Тобто чоловік оголошує про розлучення у присутності дружини та деяких членів її сім'ї, а потім пише листа, що підтверджує завершення розлучення. Після цього дружина ініціює цивільний процес розлучення. В інших випадках дружина може ініціювати процедуру цивільного розлучення, а потім забезпечити ісламське розлучення з чоловіком [Mustasaari & Al-Sharmani 2018].

Аль-Шармані та Мустасаарі, які проводили польові дослідження в цих громадах, зазначають, що більшість їхніх співрозмовників вважають важливими у своєму житті як ісламську, так і фінську правові системи. Дотримання ісламських правових норм сприймається як невід'ємна частина життя мусульманина і членства в сомалійській громаді Фінляндії. Дотримання Цивільного кодексу Фінляндії описується як частина зусиль щодо зміцнення свого становища в суспільстві як громадянина та полегшення можливості вимагати певних прав громадянства, як-от возз'єднання сім'ї в разі шлюбу або можливість офіційно одружитися в разі розлучення. Крім того, деякі співрозмовники сприймали релігійну інтерпретацію, яка захищає відданість обом правовим системам у комплексі, як етичний обов'язок мусульманина, а не практичну необхідність. Таке релігійне розуміння висувається деякими мечетями, а також дедалі частіше висловлюється молодими освіченими жінками, які активно прагнуть релігійних знань [Al-Sharmani & Mustasaari 2020, 59–60].

Великобританія. Значна кількість британських мусульман дедалі більше відчують потребу в релігійному шлюбі та розлученні. Зростання соціального престижу *нікаху* поступово нівелює необхідність укладання цивільного шлюбу, унормованого державою, і останній дедалі частіше розглядається тепер як другорядне

питання. Імами можуть відігравати активну роль, інформуючи обидві сторони про їхні ісламські права, зокрема жінок-мусульманок – про допустимість включення до шлюбного договору пунктів та умов, що надають їм додаткові права. Перед укладанням шлюбу у шлюбному договорі наречена може визначити низку умов, що ще більше підкреслює контрактну природу шлюбу в ісламському праві. Наприклад, наречена може визначити заборону для свого чоловіка в майбутньому взяти другу дружину, додати собі додаткові умови для запиту розлучення тощо. Але на практиці не всі жінки обізнані з такими тонкощами процедури і тому часто через свою “юридичну неграмотність” опиняються в менш вигідній правовій ситуації.

Загалом у шлюбнорозлучному процесі жінки мають менше прав, ніж чоловіки. Тому релігійні та юридичні експерти наголошують на важливості цивільного шлюбу для надання жінкам-мусульманкам законних прав та захисту хоча б з боку держави. Місцеві імами та мусульманські установи, як-от мечеті та шариатські ради, можуть відігравати активну роль у забезпеченні того, щоб обидві сторони були поінформовані про законність цивільного шлюбу. У довгостроковій перспективі проблеми для жінок-мусульманок при цивільному розлученні ускладнюються необхідністю завершення релігійного розлучення від інших сторін, що часто діють поза державною правовою системою. Хоча Великобританія є і найбільш прогресивною в цьому плані і там діють шариатські ради (Sharia councils), які певною мірою заповнюють прогалину в державному законодавстві, надаючи мусульманським жінкам ісламське розлучення, що відповідає соціально-релігійним нормам мусульманської спільноти. Проте також ці шариатські ради піддаються сильній критиці за дискримінацію жінок-мусульманок, особливо в тому, що стосується процесу подання заявок на розлучення і того, що жінки стикаються з більш слабкою позицією на переговорах. Отже, шариатські ради визнають цивільне розлучення достатнім і видають релігійні постанови про ісламське розлучення, що є одним із варіантів для мусульманських жінок. Однак відмінності в послугах між різними шариатськими радами у Великобританії та заклики покращити їхні практики свідчать про те, що, як і раніше, існує гостра необхідність у пошуку рішень, кращих, ніж ті, які є зараз [Uddin 2020, 35].

Франція. У Франції однією з основних проблем є регулювання питань полігамії, що визнаються релігійним і звичаєвим правом багатьох близькосхідних та африканських держав. Відповідно до внутрішнього сімейного законодавства Франції, стаття 147 Цивільного кодексу Франції встановлює принцип моногамії. Проте аналіз практики показує, що позиція суду може відрізнитися залежно від близькості ситуації двоєженства чи полігамії до суду. У Франції двоєженство або тим більше полігамний шлюб не можуть бути законно укладені, навіть якщо другий шлюб укладено між тими ж особами, які вже перебувають у шлюбі за кордоном. Але інша справа, коли двоєженство не “створене” у Франції, а юридично закріплене за кордоном. Потім другий шлюб може за певних обставин бути визнаний у Франції та мати певні наслідки (наприклад, у галузі прав на соціальне забезпечення чи правонаступництва). За цих останніх обставин слід розглядати два можливі варіанти:

- національний закон одного з подружжя не допускає двоєженства. Французький закон розглядатиме цю заборону як абсолютну перешкоду для одруження, що переважає над більш ліберальним змістом національного законодавства іншої людини. Тому французька влада відмовиться укласти цей шлюб у Франції. Наприклад, законно зареєстрований за кордоном другий шлюб чоловіка-іноземця, чий особистий статус допускає полігамію, з французенкою не може бути визнаний у Франції;
- особистий статус подружжя, тобто їхнє спільне чи власне національне право, дозволяє полігамію. Французький суд може певною мірою визнати другий шлюб (і змусити його мати наслідки), пом’якшивши вплив “заміщення” фундаментальних французьких цінностей, громадського порядку та традицій суспільства, так би мовити.

Зокрема, Маріон Хо-Дак розглядала, які виклики перед французьким міжнародним приватним правом ставить нещодавній кейс із подружньою парою з Лівії. Громадяни Лівії одружилися у 2000 р. в Лівії [Ho-Dac 2022]. У листопаді 2017 р. дружина подала прохання про розлучення до французького суду. Суд нижчої інстанції ухвалив, що заява про розлучення неприйнятна, оскільки до цього шлюбу чоловік уже був одружений у Лівії. Французьке законодавство забороняє двоєженство відповідно до статті 147 Цивільного кодексу. У результаті суд нижчої інстанції ухвалив, що другий шлюб “не має юридичної сили” і, отже, не може бути розірваний французьким судом. Дружина подала апеляцію до Верховного суду Франції, ґрунтуючись на традиційних міркуваннях про колізійне право. Вона стверджувала, що нижчий суд мав перевірити, чи дозволяє особисте право подружжя двоєженство. Якщо це так, то другий шлюб, укладений за кордоном, може мати наслідки у Франції і, отже, бути розірваний французьким судом. Суд нижчої інстанції ухвалив рішення, базуючись на внутрішньому законодавстві, проте справа стосувалася більше сфери міжнародного права і потребувала колізійного аналізу, оскільки сторони не могли розпоряджатися своїми правами.

Цивільний кодекс Франції майже не містить норм міжнародного права, тому Верховний суд Франції скасував рішення апеляційного суду в цій справі і визначив, що у сфері шлюбу колізійні норми є обов’язковими. Суд нижчої інстанції мав перевірити відповідно до особистого закону подружжя та відповідно до статей Цивільного кодексу дійсність іноземного полігамного шлюбу (для того щоб при позитивній відповіді він міг бути розірваний). На цьому етапі міркувань французька заборона на двоєженство відповідно до статті 147 Цивільного кодексу не мала значення. Тобто утворюється специфічна практика. У визнанні дійсним іноземного шлюбу може бути відмовлено, незважаючи на його дійсність відповідно до закону, що застосовується, якщо зміст іноземного права порушує “фундаментальні цінності” французького суспільства. Однак існує обмеження: для захисту прав, набутих за кордоном, та незмінності статусу окремих осіб за кордоном. Отже, суд нижчої інстанції має виключити невикористання іноземного права, незважаючи на його різку культурну різницю з французьким матеріальним сімейним законодавством, та визнати іноземний шлюб дійсним. Приватні інтереси другої дружини мають переважати, і, щоб їй дозволили розлучитися, фактично доводиться визнати двоєженство [Ho-Dac 2022]. Найцікавіше, що випадок з використанням і визнанням норм ісламського права у французькій правовій системі використовується як одна з передумов до кодифікації міжнародного приватного права, що готується у Франції.

Практика українських судів з регулювання мусульманських шлюбів

У цьому розділі ми розглянемо кілька зразкових справ, які дають змогу зрозуміти, як українські суди розглядають питання визнання релігійних мусульманських шлюбів, укладених в Україні та за кордоном.

Дзержинський районний суд м. Кривого Рогу розглядав справу позивачки, яка звернулася до суду з позовною заявою про розірвання шлюбу. Вона зареєструвала шлюб із відповідачем в Арабській Республіці Єгипет, про що було видана офіційна шлюбна угода за законами шаріату. З відповідачем вони шлюбні відносини фактично припинили, з тієї причини, що не зійшлися характерами, і позивачка прагнула розірвати шлюб з відповідачем і на примирення не погоджувалася, оскільки вважала, що шлюб розпався остаточно і в попередньому вигляді його відновити неможливо. Суд визначив, що згідно зі ст. 58 Закону України “Про міжнародне приватне право” шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України

щодо підстав недійсності шлюбу. Керуючись також ст. 104 ч. 1, 105 ч. 2, 110 ч. 1, 112, 115 Сімейного кодексу України, суд розірвав шлюб [Рішення Дзержинського районного суду... 2016], і, що найбільш цікаво, фактично процедура розірвання шлюбу відбулась відповідно до українського законодавства, водночас, як відомо, та сама процедура в Єгипті є більш ускладненою, особливо для жінки.

Були справи, подібні до попередньої, проте рішення Дніпровського районного суду м. Києва є одним із найбільш обґрунтованих. Суд керувався такими нормами для застосування законодавства України щодо припинення шлюбу. Згідно з ч. 1 ст. 60 Закону України “Про міжнародне приватне право” правові наслідки шлюбу визначаються спільним особистим законом подружжя, а за його відсутності – правом держави, у якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один із подружжя все ще має місце проживання в цій державі, а за його відсутності – правом, з яким обоє з подружжя мають найбільш тісний зв’язок в інший спосіб. Припинення шлюбу та правові наслідки припинення шлюбу визначаються правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків шлюбу (ст. 63 Закону України “Про міжнародне приватне право”). Зважаючи на те, що позивачка була громадянкою України, відповідач – громадянином Арабської Республіки Єгипет, водночас обоє проживали на території України, суд застосував норми українського права [Рішення Дніпровського районного суду... 2021].

Проаналізувавши судову практику щодо визнання мусульманських релігійних шлюбів, укладених в Україні, ми можемо побачити деякі риси, спільні з практикою мусульман інших держав Європи. Наприклад, є випадки “одночасної” реєстрації релігійних шлюбів з подальшою реєстрацією їх у відповідних органах державної реєстрації [Рішення Святошинського районного суду... 2017]. Водночас є багато випадків укладення релігійного шлюбу без відповідної державної реєстрації. У таких випадках суд, звичайно, не може офіційно визнавати такі шлюби, але розцінює їх як додаткову аргументацію для встановлення факту проживання однією родиною чоловіка та жінки без шлюбу, що своєю чергою породжує певні правові наслідки, особливо у сфері майнових правовідносин [Рішення Київського районного суду... 2012].

Окремо пропонуємо розглянути справу, у якій перетинаються питання визнання релігійного шлюбу та певною мірою полігамного шлюбу, укладеного за кордоном.

Позивачка звернулася до Київського районного суду м. Харкова з позовом, у якому просила встановити факт проживання однією родиною без шлюбу та визнати за нею право власності на частину квартири, набутої в період цього проживання. При цьому посилалася на ті обставини, що вона і громадянин Об’єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ) проживали однією родиною і в них були спільний побут, спільний бюджет. Офіційно шлюб в Україні вони не реєстрували, хоча уклали шариатський (тобто мусульманський релігійний) шлюб у Духовному управлінні мусульман України. У період спільного проживання однією родиною було придбано квартиру, яку зареєстрували на ім’я відповідача. Квартира була придбана для родини, оскільки у сторін у справі були плани стосовно подальшого спільного проживання і дітей. Після укладення договору сторони вселилися у квартиру, вели спільне господарство, піклувалися одне про одного, вклали гроші в ремонт квартири, обставили її меблями.

Відповідач позов не визнав, аргументуючи це тим, що він постійно мешкає в ОАЕ зі своєю родиною і відвідує Україну епізодично, на нетривалий час, суто в робочих справах, у зв’язку з чим у нього не було можливості та бажання створити сім’ю з позивачкою. За його словами, квартира була придбана лише на гроші відповідача, як інвестиція в нерухомість. До того ж відповідач не оскаржував факту укладення релігійного шлюбу в Духовному управлінні мусульман України, проте зазначив, що цей шлюб був укладений для залучення в його бізнес капіталу з му-

сульманських країн і вказаний шлюб не відповідає вимогам Сімейного кодексу країни, оскільки це був релігійний обряд і на момент його укладення відповідач перебував в іншому шлюбі в себе в ОАЕ.

Суд, вислухавши думки сторін, допитавши свідків, дослідивши письмові матеріали справи, задовольнив позовні вимоги. Оскільки відповідач визнавав факт реєстрації релігійного шлюбу, то відповідно до ст. 61 Цивільного процесуального кодексу ця обставина, як визнана стороною, не підлягає доведенню. Цей факт суд також визначив як підтвердження їхнього наміру створити родину і проживати однією сім'єю. До того ж суд не визнав відповідача таким, що перебував у державному шлюбі на момент укладення релігійного шлюбу, розцінивши його інші релігійні шлюби як обряди, що не можуть вважатися шлюбом за законодавством України [Рішення Київського районного суду... 2012].

Висновки

Ми виявили, що багато в чому тенденції регулювання сімейних правовідносин у середовищі європейських мусульманських меншин є спільними. Так само як у Великій Британії та Німеччині, українські мусульмани розглядають три види реєстрації їхнього шлюбу: державний цивільний шлюб, релігійний шлюб та державну реєстрацію релігійного шлюбу. У Фінляндії та вищезгаданих країнах, як і в Україні, третій варіант є найбільш поширеним. Також, проаналізувавши вітчизняну судову практику, ми виявили, що українські суди розглядають релігійні шлюби як додаткову аргументацію для встановлення факту проживання однією родиною чоловіка та жінки без шлюбу, що своєю чергою породжує певні правові наслідки відповідно до сімейного та цивільного законодавства. Якщо такі правовідносини однозначно входять до сфери регулювання вітчизняного права, то у випадках, коли лише однією зі сторін шлюбу (і правовідносин загалом) є громадянин України, це вже належить до міжнародного приватного права, яке передбачає можливість використання ісламського права як особистого права громадян відповідних країн. Проте загалом українські суди в багатьох випадках апелюють частіше до місцевого законодавства, навіть якщо шлюби були укладені за шаріатом у мусульманських країнах.

ЛІТЕРАТУРА

Ауда Д. **Цілі шаріату: керівництво для початківця** / Міжнародний інститут Ісламської думки. Рівне, 2020.

Закон України “Про міжнародне приватне право” // **Відомості Верховної Ради України, 2005, № 32.**

Карпенко Р. В., Тарасенко С. Г. Шлюбні відносини як основна правова категорія сімейного права: аналіз ситуації в Україні та ОАЕ // **Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції, 2021, № 5.** DOI: <https://doi.org/10.15421/392194>

Рішення Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області по справі № 210/5893/15-ц. // **Єдиний державний реєстр судових рішень. 16.02.2016.** URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55881803> (дата звернення: 31.01.2023).

Рішення Дніпровського районного суду м. Києва по справі № 755/4281/21 // **Єдиний державний реєстр судових рішень. 02.08.2021.** URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98808949> (дата звернення: 31.01.2023).

Рішення Київського районного суду м. Харкова по справі № 2018/11224/2012 // **Єдиний державний реєстр судових рішень. 14.08.2012.** URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/28418181> (дата звернення: 31.01.2023).

Рішення Святошинського районного суду м. Києва по справі № 759/3375/17 // **Єдиний державний реєстр судових рішень. 05.12.2017.** URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71116422> (дата звернення: 31.01.2023).

Al-Sharmani M., Mustasaari S. Governing Divorce Practices of Somali Finnish Muslims: Does Religious Literacy Matter? // **The Challenges of Religious Literacy** / Sakaranaho T.,

Aarrevaara T. and Konttori J. (eds). *SpringerBriefs in Religious Studies*. Springer, Cham, 2020. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-47576-5_5

Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). § 1309 Ehefähigkeitszeugnis für Ausländer // **Bundesministerium der Justiz**. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_1309.html (дата звернення: 31.01.2023).

Die Allgemeinen Hinweise zur Durchführung § 1309 Abs. 2 BGB. Die Präsidenten der Oberlandesgerichte München, Nürnberg und Bamberg. August 2016 // **Justiz in Bayern**. URL: <https://www.justiz.bayern.de/media/images/behoerden-und-gerichte/oberlandesgerichte/bamberg/sudan082016.pdf> (дата звернення: 31.01.2023).

Górska E. Europejska islamofobia a muzułmanie w Polsce // **Poliarchia**. Vol. 1, No. 1. 2021. DOI: <https://doi.org/10.12797/Poliarchia.01.2013.01.13>

Ho-Dac M. French Supreme Court Opens Door for Recognition of Foreign Bigamous Marriage // **European Association of Private International Law**. 2022. URL: <https://eapil.org/2022/01/06/french-supreme-court-opens-door-for-recognition-of-foreign-bigamous-marriage/#:~:text=In%20France%2C%20no%20bigamous%20or,n%C2%B000%2D19.838> (дата звернення: 31.01.2023).

Jansen W. Divorce and Custody: Contemporary Practices: Arab States // **Encyclopedia of Women & Islamic Cultures** / Suad Joseph (gen. ed.). 2005. DOI: http://dx.doi.org/10.1163/1872-5309_ewic_EWICCOM_0074a

Jaraba M. The Practice of Khul' in Germany: Pragmatism versus Conservatism // **Islamic Law and Society**. Vol. 26, Issue 1–2. 2018. DOI: <https://doi.org/10.1163/15685195-02612A01>

Mustasaari S., Al-Sharmani M. Between “Official” and “Unofficial”: Discourses and Practices of Muslim Marriage Conclusion in Finland // **Oxford Journal of Law and Religion**. Vol. 7, Issue 3. 2018. DOI: <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwy029>

Uddin I. Islamic Family Law: Imams, Mosques, and Sharī'a Councils in the UK // **Electronic Journal of Islamic and Middle Eastern Law (EJIMEL)**. Vol. 8, Issue 1. 2020. URL: <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/187604/> (дата звернення: 31.01.2023).

REFERENCES

Auda D. (2020), *Tsili shariatu: kerivnystvo dlya pochatkivtsya*, Mizhnarodnyy instytut Islams'koyi dumky, Volyn. oberehy, Rivne. (In Ukrainian).

“Zakon Ukrayiny ‘Pro mizhnarodne pryvatne pravo’” (2005), *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, No 32, article 422. (In Ukrainian).

Karpenko R. V. and Tarasenko S. H. (2021), “Shlyubni vidnosyny yak osnovna pravova katehoriya simeynoho prava: analiz sytuatsiyi v Ukrayini ta OAE”, *Actual problems of native jurisprudence*, No. 5, pp. 22–28. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15421/392194>

“Rishennya Dzerzhyns'koho rayonnoho sudu m. Kryvoho Rohu Dnipropetrovs'koyi oblasti po spravi № 210/5893/15-ts” (2016), in *Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'*, February 16, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55881803> (accessed January 31, 2023). (In Ukrainian).

“Rishennya Dniprovs'koho rayonnoho sudu m. Kyyeva po spravi No. 755/4281/21” (2021), in *Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'*, August 2, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98808949> (accessed January 31, 2023). (In Ukrainian).

“Rishennya Kyyivs'koho rayonnoho sudu m. Kharkova po spravi No. 2018/11224/2012” (2012), in *Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'*, August 14, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/28418181> (accessed January 31, 2023). (In Ukrainian).

“Rishennya Svyatoshyns'koho rayonnoho sudu m. Kyyeva po spravi No. 759/3375/17” (2017), in *Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'*, December 5, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71116422> (accessed January 31, 2023). (In Ukrainian).

Al-Sharmani M. and Mustasaari S. (2020), “Governing Divorce Practices of Somali Finnish Muslims: Does Religious Literacy Matter?”, in Sakaranaho T., Aarrevaara T. and Konttori J. (eds), *The Challenges of Religious Literacy*, SpringerBriefs in Religious Studies, Springer, Cham, pp. 55–66. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-47576-5_5

“Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). § 1309 Ehefähigkeitszeugnis für Ausländer”, in *Bundesministerium der Justiz*, available at: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_1309.html (accessed January 31, 2023).

“Die Allgemeinen Hinweise zur Durchführung § 1309 Abs. 2 BGB. Die Präsidenten der Oberlandesgerichte München, Nürnberg und Bamberg. August 2016”, in *Justiz in Bayern*, available at: <https://www.justiz.bayern.de/media/images/behoerden-und-gerichte/oberlandesgerichte/bamberg/sudan082016.pdf> (accessed January 31, 2023).

Górska E. (2021), “Europejska islamofobia a muzułmanie w Polsce”, *Poliarchia*, Vol. 1, No. 1, pp. 188–215. DOI: <https://doi.org/10.12797/Poliarchia.01.2013.01.13>

Ho-Dac M. (2022), “French Supreme Court Opens Door for Recognition of Foreign Bigamous Marriage”, in *European Association of Private International Law*, <https://eapil.org/2022/01/06/french-supreme-court-opens-door-for-recognition-of-foreign-bigamous-marriage/#:~:text=In%20France%2C%20no%20bigamous%20or,n%C2%B000%2D19.838> (accessed January 31, 2023).

Jansen W. (2005), “Divorce and Custody: Contemporary Practices: Arab States”, in *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*, Suad Joseph (gen. ed.). DOI: http://dx.doi.org/10.1163/1872-5309_ewic_EWICCOM_0074a

Jaraba M. (2018), “The Practice of Khul‘ in Germany: Pragmatism versus Conservatism”, *Islamic Law and Society*, Vol. 26, Issue 1–2, pp. 83–110. DOI: <https://doi.org/10.1163/15685195-02612A01>

Mustasaari S. & Al-Sharmani M. (2018), “Between ‘Official’ and ‘Unofficial’: Discourses and Practices of Muslim Marriage Conclusion in Finland”, *Oxford Journal of Law and Religion*, Vol. 7, Issue 3, pp. 455–478. DOI: <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwy029>

Uddin I. (2020), “Islamic Family Law: Imams, Mosques, and Sharī‘a Councils in the UK”, *Electronic Journal of Islamic and Middle Eastern Law (EJIMEL)*, Vol. 8, Issue 1, pp. 25–36, available at: <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/187604/> (accessed January 31, 2023).

A. C. Tagieev

Практика застосування норм ісламського сімейного права в окремих країнах Європи та досвід України

Україна є світською державою, що передбачено Конституцією та низкою нормативно-правових актів. Релігійні обряди шлюбу не є підставою для виникнення в жінки та чоловіка прав та обов’язків подружжя. Та все ж постає необхідність визначити, у який тоді спосіб релігійні шлюби сприймаються в Україні. У цій статті досліджено питання застосування ісламського сімейного права у світських правових системах України та інших європейських державах з метою визначити його проблеми та перспективи у вітчизняній правовій системі. За зразок для порівняння ми взяли окремі найбільш проблемні аспекти ісламського права та його застосування в окремих європейських країнах, зокрема з найбільшими мусульманськими громадами (діяльність шаріатських рад у Великобританії, проблеми визнання полігамних шлюбів у Франції, укладення шлюбу та його розірвання в Німеччині та Фінляндії).

Також розглянуто кілька зразкових справ з української судової практики, які дають змогу зрозуміти, як українські суди розглядають питання визнання релігійних мусульманських шлюбів, укладених в Україні та за кордоном. Зокрема, ми виявили багато спільних тенденцій у регулюванні сімейних правовідносин у середині європейських мусульманських меншин. Так само як у Великій Британії та Німеччині, українські мусульмани розглядають три види реєстрації їхнього шлюбу: державний, релігійний та державну реєстрацію релігійного шлюбу. У Фінляндії та вищезгаданих країнах, як і в Україні, третій варіант є найбільш поширеним. Також, проаналізувавши вітчизняну судову практику, ми виявили, що українські суди, хоча офіційно і не визнають релігійні шлюби, все ж таки розглядають їх як додаткову аргументацію для встановлення факту проживання однією родиною чоловіка та жінки без шлюбу, що своєю чергою породжує певні правові наслідки відповідно до сімейного та цивільного законодавства.

Ключові слова: іслам у Європі, іслам в Україні, ісламське сімейне право, правова система, релігійні шлюби, сімейні правовідносини

Стаття надійшла до редакції 31.01.2023